

בפרוס ימי חנוכה הגולים אנו להעלות את פרשת ראשית של מעשה החשמונאים. אכן, האם המשכה של המדינה החשמונאית — פחותים הם הענין והלקח אשר בו? והאם אין זה טבעי — והכרחי — להעלות בימי חנוכה, שעה שאנו משרטטים על מפת זכרוננו את דר-כה ההיסטורית ומבחיני קיומה, של המדינה היהודית השניה?

תקופת אלכסנדר ינאי — על מאמצי הכיבוש ולבטי-ההתגוננות שבה, והשאיפה לגיבוש מעמד עצי-מאי ובצור-כוח — ודאי שמהוה נקודת פסגה בהיאבקות מלכות החשמונאים על בצרון מדיני וצבאי. מלך טרגי זה — טרגי לעצמו וטר-גי לעמו — אין אמנם יודעים די עליו ועל מסיבות פועלו ומניעיו, ועל מידת ההצדקה או היעדר-ההצדקה — למעשיו. אך את המעט הידוע, ודאי שחייבים אנו להכיר — ואף לעכל במחשבתנו. גם כשה-סרה לנו ידיעה ברורה על טיב כוחו הצבאי, על חלקם המדויק של הנכרי ושל בן-הארץ היהודי בצבא זה על מבנהו ועל דרכי לחימתו — יודעים אנו: היה זה צבא אשר הגדיל לפעול ואשר שימש מכשיר לגי-בושה, ולו לתקופה קצרה-חולפת, של מרבית שטחי הארץ במסגרת ממלכה יהודית עצמאית. ויודעים אנו: ינאי ומלכותו הוא פעלו, נל-חמו, התגוננו וכבשו בשמסכיב שב-נים עוינים וחמדנים כשכל פועלם עומד בצילם של גורמים צבאיים-מדיניים עולמיים אדירים. גם כיום יש עוד בודאי בכל אלה מן הלקח ומן המופת; מן האזהרה — ולעיתים אף מן ההשראה — גם לבני דורנו-אנו.

בפתח המאמר: מטבע של ינאי, כנראה מהתקופה שאחר כיבוש עזה. בעידו של המטבע המופיע בציר — כוכב, כנראה בתוך מגן, ובין קרני הכוכב הכתובת "יהונתן המלך" (בכתב עברי קדמון).

כיבושי אלכסנדר ינאי

מאת ברוך קנאל

כאשר עלה ינאי לשלטון בשנת 103 לפני סה"נ קיבל לידיו מדינה המרחיבה בלי הרף את שטחה, ומגדילה את עצמתה הצבאית. אביו, יהוחנן הורקנוס ה-א' (135—104 לפני סה"נ), השכיל להשתמש בחול-שדה של ממלכת סוריה, ולהרחיב את תחומיה של המדינה.

עד שנת 129 היתה ארץ-יהודה אחת המדינות הכפופות לשלטונה של סוריה, אשר בה שלטה השושלת היוונית של בית-סלבקוס. בשנת 130—129 השתתף חיל ארץ-יהודה במסע-מלחמה סורי כנגד הפרתים, בשטח עיראק וצפון-מערב פרס כיום.

מענין הוא פרט אחד מתולדות המסע הזה: פעם אחת חנה כל הצבא הרב של סוריה ובנות בריתה במקומו למשך יומים לפי בקשתו של הורקנוס, כיון שבשני ימים אלה חל חג, אשר בו אין היהודים נוהגים לצאת למסע צבאי. (הכונה היתה לשבת ולחג השבועות שאחריו). דבר זה מוסר לנו היסטוריון יוני בן תקופת הורדוס.

אחרי נצחונות התחלתיים נחל הצבא הסורי מפלה ניצחת, וחלקים ניכרים ממנו הושמדו. בשנת 129 נשבר איפוא כוחה הצבאי של מלכות סוריה, ומאז היתה מדינת החשמונאים מדינה עצמאית, שאינה תלויה בסורים.

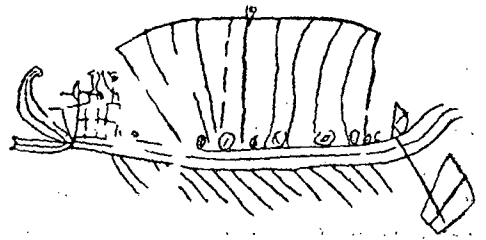
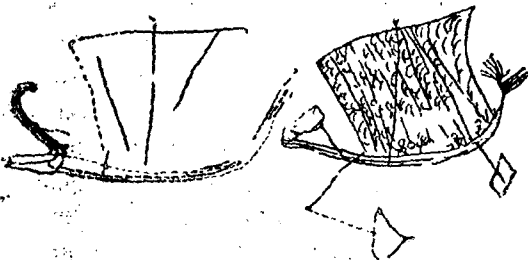
התפוררות מלכות הסלבקים גרמה לא רק לעליית מדינת החשמונאים, אלא גם לעליתן של מדינות שמיות נוספות באותו איזור: מדינת היטורים, שמר-כום היה בבקעת-לבנון ואשר בתקופה מסוימת אימו לכבוש את הגליל — וביחוד מדינת הנבטים, שמרכזם היה בדרום עבר-הירדן ובארץ-אדום המסור-רתית, ואשר היוו לעתים סכנה חמורה לעצם קיומה העצמאי של ארץ-יהודה. שתי אלו היו, כיסודן, מדינות ערביות. כן יש, לדעת הכותב, לחשוב במנין המדינות באיזור זה שניסו להתפשט על חשבון סביבתן גם את מדינת-בני-עמון, שמרכזו היה ברבת-עמון, ובגרש.

עם שובו ארצה ממסע-המזרח החל הורקנוס במסע כיבושים באיזורים בסביבת מדינתו, המאוכלסים ברובם תושבים שמיים; ותחילה לכל — באיזור המערבי של ארץ-בני-עמון; ממזרח ליריחו ולחלקו הצפוני של ים-המלח. נראים הדברים, שבשטח זה מצוי היה ישוב יהודי ניכר, ועתה נשקפה לו סכנה מצד מושלי רבת-עמון — ומסיבה זו מיהר הורקנוס לעזרתם. בימי הבית השני היה עבר-הירדן היהודי, בצד יהודה והגליל, אחד משלושת איזורי-הישוב היהודיים העיקריים שבארץ. הורקנוס כבש את העיר מידבא, 20 ק"מ דרום-מזרחית לרבת-עמון, ואת סמגא, שבין מידבא לרבת-עמון; וכן, כנראה, כבש אז את חשבון, 12 ק"מ מצפון למידבא. על ידי כיבוש שים אלה נתהוו גבול משותף בין ארץ-יהודה לבין מדינת הנבטים.

אחרי כן כבש הורקנוס את ארץ-השומרונים, שמר-כום היה בעיר שכם, והרס את מקדשם של השומרונים על הר גריזים. החשמונאים לא אילצו את השומרונים להתגייר, אולם מסתבר שדיכאו אותם. אחרי זאת כבש את ארץ אדום. הורקנוס הכריח את האדומים לקבל על עצמם את הדת היהודית, אמנם יכולים אנו לעקוב אחרי סימני התנגדות מסוימים לגיזר מצד כמה חוגים אדומיים — אולם עברו רק דורות מעטים, עד אשר האדומים התבוללו כליל ביהודים. עם כיבוש ארץ אדום, שכללה את באר שבע, השתלטו החשמונאים ממילא גם על שטחי הנגב שהיו תחילה ברשותם של האדומים. על ידי כך התרחב הגבול המשותף של החשמונאים עם הנבטים: בנגב נמשכה דרך חשובה ביותר של שיירות הנבטים, שבה עברו גמליהם אל נמל הייצוא העיקרי שלהם בים התיכון, אל עזה. נראה לי, שהורקנוס ערך אחרי כיבוש אדום מסע צבאי לנגב, הנזכר במקור תלמודי.

המלחמות הממושכות הניעו את הורקנוס לגייס לעצמו שכירי-צבא מאומנים מפיסידיה וקיליקיה אשר באסיה הקטנה, בשטח תורכיה כיום. גיוסם של שכירים אלה העלה את רמתו המקצועית של הצבא היהודי כולו, ויחד עם זאת חיזק את שלטונו האישי של המושל החשמונאי. שכירים אלה נשמעו לו בלבד, והיו נאמנים לו אישית, בעוד ששדרות רחבות של העם, אשר מתוכו נתגייס הצבא היהודי, התנגדו לא פעם למעשיהם ולשאיפותיהם של החשמונאים. שלטונם לבש עתים צורה של משטר עריצות.

בסוף ימיו, לערך בשנת 110 לפני סה"נ, החליט הורקנוס לכבוש את שומרון ואת בית-שאן. בניגוד לשטחים שנכבשו עד כה, ואשר היו מיושבים בעיקר תושבים שמיים, יכלו שומרון ובית שאן לסמוך על עזרתן של המדינות היוניות שבסביבה, שכן היו

ספינת-מלחמה רודפת אחרי ספינת-סוחר (או ספינת-ידיג) וספינת מלחמה. ציור שנתגלה בכניסה לקבר מתקופת החשמונאים, שנחשף בירושלים (כרשתי האריכה של אגף העתיקות).

עדים אלה משען חשוב לשלטון של מדינות אלה בתוך הישוב המזרחי המקומי. תושבי שומרון ובית-שאן פנו אל המלך הסלבקי. אנטיוכוס המכונה קיויקי נוס — והלו מצידו. פנה בבקשת מתן עזרה בגייסות אל תלמי לתירוס, בנה הבכור של קליאופטרה היגי מלכת מצרים. תלמי שהו לעזרתו צבא שכירים מקציעי אולם עצמתם של אלה לא הטפ קנה כוזי לזנתמודד עם הצבא היהודי, ובסופו של דבר נפלו שתי הערים לידי הרקנוס. על-ידי כך הוסר המחסום הנכרי שהפריד עד עתה בין הגליל לבין ארץ-יהודה. בגליל ישב כבר קדם לזמן מיעוט יהודי ניכר, ועתה השתלטו החשמונאים על רובו של האיזור.

יהודה אריסטובלוס בן הורקנוס משל רק שנה אחת (104—103 לפני סה"נ), והספיק עוד להרחיב את הגבול בצפון, ולכבוש חלק מארץ-היטורים, שהתנהלו בקרבת אגם החולה, והכריזה אוונם להתגידר. ינאי (103—76 לפני סה"נ) חשב עצמו כחוק למדי כדי להרחיב את גבולות הארץ בזוף-הים ובעבר-הירדן. אמנם, ערי החוף יכלו לפנות לעזרתן של המדינות היוניות, שאתן היו קשורות קשרי מוצא, תרבות ואינטרסים משותפים, כי יחסים טובים עם ערי החוף היו חיוניים לכלכלה ולבטחון של סוריה, מצרים וערי פיניקיה. ואילו איזורי החוף בין החשמר נאים למלכות הנבטים יכלו לפנות, בליית ברירה, לעזרת הנבטים — מדינה שלא נוצחה עד אז אפילו על ידי צבאות גדולים, ואשר צבאה היטיב לפעול באיזורים המדבריים והמדבריים-למחצה שבתחום מלכותם או בגבולותיה.

כדי להבין את ההתפתחות הצבאית בימי ינאי, נסקור בקצרה את המצב בארצות השכנות. ממלכת הסלבקים בסוריה הלכה ונחלשה אחרי המפלה כנגד הפרתים, בדרך כלל לא היתה ממשלה מרכזית אחת לסלבקים; כמעט תמיד נמשכו שם מלחמות אחים על המלוכה, ומלחמות פנימיות אלה עוד הוסיפו על חולשתה הצבאית והפוליטית של סוריה. אולם אפילו כאשר זכתה סוריה ליציבות מדינית יחסית, יכול היה צבאה להתמודד עם צבא החשמונאים, ואף להביסו.

בתקופה שאנו דנים בה היתה דוקא קפריסין מדינה חזקה מבחינה צבאית, שהתערבה באופן פעיל בענייני האיזור. הסיבה לכך היתה נעוצה במלחמות על השל-טון שהתנהלו במלכות מצרים בעת ההיא; שכן קפריסין היתה או שייכת למצרים, תלמי לתירוס היה כאמור, בנה הבכור של קליאופטרה היגי מלכת

הצבא, שקליאופטרה שלחה כנגד לתירוס בנה בגד באם והצטרף רובו אל הבן — מלבד החיילים היהודיים שבו, אשר נשארו נאמנים למלכה. הסיבה לנאמנותם של החיילים היתה זייט היתה נעוצה בעובדה שהמלכה היתה אהודה על היהודים במצרים. יהודים היו בין משקדי הצבא העיקריים שלה. דרך-אגב — מצביאים אלה היו מצאצאי משפחת הכהנים הגדולים שהמכבים תפסו את מקומה. כן שררו יוסיים יידיהיים בין קליאופטרה להורקנוס, שנמשכו גם בימי ינאי.

מצרים, ושותף על-ידיה בשלטון. כבר ראינו, שתו-שבי שומרון ובית-שאן פנו אליו בשעתם לעזרה, דרך "תייזוכו" של מלך סלבקי, כאשר הדיחה אותו קליאו-פטרה מהשותפות, תפס הוא את השלטון בקפריסין. לזיכרון ותערה באופן פעיל בענייני סוריה, הושר תדל שהחיכוכים הפנימיים שם ימשכו ויגברו, טבעי הוא, שהיה מתנגד מושבע לחשמונאים, בעלי בריתה של אמו. כן מסתבר, שאהדה הדדית היתה בינו לעיר עזה, שהיתה כנראה (לפחות — למעשה) מעין "בסיס קדמי" של הנבטים, ואשר חששה שהחשמונאים ינסו לכבוש אותה.

בתקופה זו לא הרבתה מדינת מצרים להתערב בענייני ארץ יהודה, כנגד זה התערבה קליאופטרה בענייני סוריה, שם תמכה כמובן בצד שהתנגד ללתיירוס, אולם היו למצרים אינטרסים חיוניים בערי החוף של ארצנו, לרגל קשרי המסחר והתח-בורה הימית שלה עם ארצות האגן המזרחי של הים-התיכון.

עם הרחבת גבולותיה של ארצנו הפכה למתחרה העיקרית שלה שכנתנו מזרח, מדינת הנבטים. הנבטים היו שבט ערבי-ביסודו שגירש בסוף ימי הבית הראשון את האדומים ממושבותיהם מאו-ומתמיד שבדרום עבר-הירדן המזרחי — והללו עברו לדרום ארץ-יהודה, שהתרוקנה עם גלות בבל מחלק ניכר של תושביה היהודיים. במשך הזמן נעשו בדוים אלה לבעלי שיירות, שריכזו בידם חלק ניכר של טחרי-השיירות אשר העבירו למצרים ולאירופה את שכיות תימן ודרום-ערב; — בשמים, פנינים, תבלי-נים — ואף בדים מהודו ומשי מסין. שיירותיהם יצאו בדרך כלל מנמל לויקיקומי שבים סוף (כיום —

בתינאו), והעבירום מכאן על גבי גמלים דרך פט-
 רה לעזה ולמצרים. בד בכד עם מסחר השיי-
 רות החלו רבים מהם לעזוב את חיי הנדודים,
 ועברו להתיישבות חקלאית, שזרידה הולכים ומת-
 גלים בחקירות הארכיאולוגיות של השנים האחרונות.
 הנבטים הם אשר עשו את פטרה לעיר מפוארת
 ומקסימה, וכל זאת בעיקר הודות לעושר הרב, אותו
 צברו במסחר השיירות.

בתקופה שאנו דנים בה עתה חלה עלייתם המדי-
 בית של הנבטים. הם ממליכים עליהם מלך, ומתחי-
 לים — בדומה לחשמונאים — בהתפשטות טריטורי-
 אית. היסטוריון רומאי מוסר לנו שחרתת ה'ב'
 שהוא כנראה המלך הנבטי הראשון, ואשר משל בערך
 בשנים 110—96 לפני סה"נ, נשען על שבע מאות
 בניו — תיאור שאינו מפליאנו לגבי ממלכת
 בדרים — והתקיף פעם את מצרים ופעם את סוריה,
 והגדיל את שם הערבים, בעוד אשר כוח המדינות
 השכנות פחת-והלך.

שתי המדינות השכנות, היהודית והנבטית, שאפו
 להשתלט על האיזורים הקרובים אליהן — עתים
 למטרות שוד וביזה גרידא, ועתים לשם כיבוש קבע.
 אולם היו בין הנבטים ליהודים הבדלים ניכרים
 מבחינה צבאית ופוליטית: — הנבטים היו מאוחדים,
 לפחות בתקופה זו, ולא היו ביניהם ניגודי מפלגות
 חריפים, כמות שהיה הדבר במדינת החשמונאים. כן
 לא התייחסו הנבטים בחומרה כה רבה לתושבי השט-
 חים הנכבשים כאשר נהגו היהודים, שגירשו את
 התושבים הבלתי-שמיים ממקומות מושבותיהם, הרסו
 את עריהם, והכריחו את התושבים השמיים להתגיר.
 הנבטים התירו כנראה לתושבי השטחים שנכבשו על
 ידם להמשיך לחיות לפי מנהגי אבותיהם, ועקב כך
 יש להניח, שתושבי האיזור העדיפו כיבוש נבטי על
 כיבוש יהודי. מתוך כך נבין את העובדה שבמשך
 זמן קצר שלטו הנבטים אפילו בדמשק, לפי הזמנת
 התושבים.

כן אין לשכוח את המניעים הכלכליים שודאי
 היה להם חלק לא-מבוטל במלחמותיו של ינאי.
 משתפול עזה לידינו, הרי יכול היה לקוות לקבל
 טובת-הנאה ממסחר-השיירות, שבאו מערב אל חוף
 הים-התיכון, ואשר עד אז רק הנבטים ואנשי עזה
 נהנו ממנו.

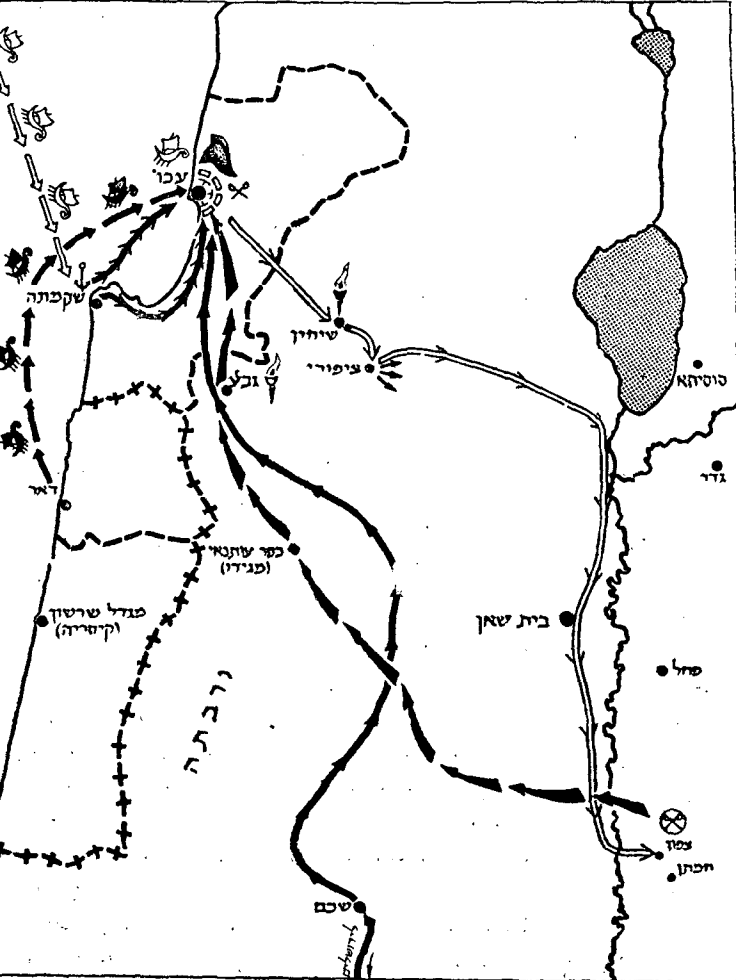
מטרתו הראשונה של ינאי היתה, איפוא, להשתלט
 על ערי החוף. בידי החשמונאים היתה או רצועת-
 חוף שהשתרעה כנראה מגבול איזור אשקלון בדרום

חלק מאנשי עכו התחרט על הזמנת לתירוס,
 כיון שעל ידי כך עלולים היו לבוא בריב עם
 קליאופטרה — דבר שיכול היה לגרום נזק
 ניכר מאוד למסחרם. הללו אף סברו שינאי לא
 יוכל לכבוש את העיר, כיון שבתקופה זו לא
 היה בידי עדיין צי ניכר. בשעת סכנה של
 ממש מצד ינאי יכולים היו, על-כן, לסמוך על
 שכניהם בפניקיה, שיחלצו אותם מיד היהודים
 — שכן עכו לא היתה עיר מבודדת, דוגמת
 עזה. עכו היתה השלוחה הדרומית של איזור
 פניקיה, ומסביב לה היה איזור נרחב למדי
 מיושב ישוב בלתי-יהודי. לא היה לאנשי עכו
 איפוא חשש רציני, שאכן יוכל ינאי לפגוע
 בהם קשות. לא קל היה לכבוש את עכו: הרי
 בתקופה הקרובה הרבה יותר אלינו לא הצליח
 נפוליאון לכבוש את העיר הזאת, כשהיא נעזרת
 ע"י צי יידידותי.

כשנודע הדבר לתירוס, פנה עם צבאו מזרחה. הוא כבש ביום שבת את שיחין (כיום — תל-אל-בדויה אשר במערב בקעת בית-נטופה), והצליח לכבוש על נקלה את המקום המבוצר בידי הטבע; יתכן, כיון שהתושבים לא התגוננו משום קדושת שבת. על-ידי כך נפתחה לפניו הדרך לצפורי, המרכז (יתכן גם השלטוני) של הישוב היהודי בגליל. דומני, שעל ידי פעולות אלה התכוון לזכות באהדתם של הנוטים אליו מבין תושבי עכו. סבור היה, שכיבושם של מרכזי הישוב העברי בגליל, הגובלים עם תחום עכו, יביא לנצחון המפלגה שתמכה בו בעכו. אולם הוא לא הצליח לכבוש תוך זמן קצר את צפורי, שהיתה ישוב גדול וחזק — וניתן להניח כי לא היה

כאשר ניסו אנשי עכו להתמודד עם ינאי בקרב, נחלו מפלה. גם עזרתו של זואילוס, הטירן (מושל-יחיד) שמשל בדאר ובמגדל-שרשון, לא הועילה להם. כאמור, פנו הם אל לתירוס, וזה בא עם צבאו ועגן בשקמונה, (כיום תל א-סמק, בקרבת חיפה). אנשי עכו סגרו עתה את שערי העיר בפניו, מחשש השתלטותו עליהם. אולם תושבי עזה שחששו — בצדק — מפני ינאי, קראוהו לבוא לעזרתם. ינאי ניסה עתה לשחק משחק כפול: מצד אחד פנה אל לתירוס והציע לו לכרות עמו ברית, וביקשו לכבוש בשבילו את דאר ואת מגדל-שרשון כנגד תשלום גדול — ומאידך-גיסא שלח שליחים אל קליאופטרה אמו, למצרים, וביקש את עזרתה כנגד לתירוס.

הדעי ינאי
הנלחמה בלתיורס

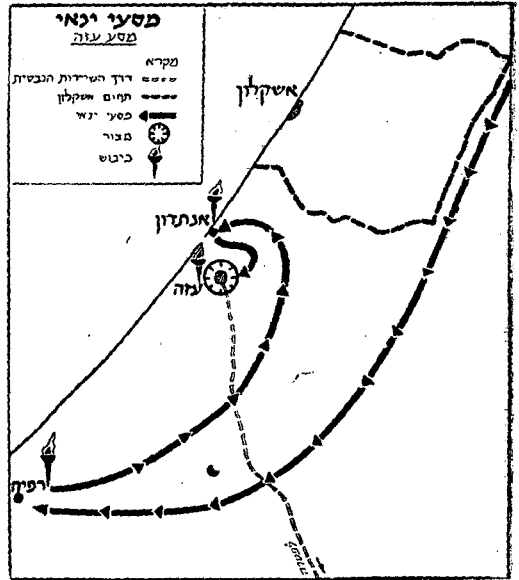

- מ ק ר א
זמן המסע - משוערים או אפשריים
- מסע ינאי לעכו
  - כיבוש נבט
  - נצחון ינאי על אנשי עכו
  - מצור ינאי על עכו
  - זואילוס מושל דאר ומגדל-שרשון נה לירות עכו
  - קט של לתירוס חלטי מסעיהו ימון בסיפסונה
  - התבלים דאר ומגדל-שרשון שלמירוס משתל עליהם ומפרס ינאי
  - מסע לתירוס נגד עכו
  - מצור לתירוס על עכו
  - מסע לתירוס נגד ינאי
  - חורבן שיחין ע"י לתירוס
  - כעלון התקפת לתירוס על ציפורי
  - מערמת עכו
  - מסע לתירוס לכבוש מחוזי טריב צבני וברוך הוא פונק בישופים יהודיים
  - כיבוש עכו ע"י לתירוס
  - החיסו עכו דאר ומגדל-שרשון

שלחה עם צי לפיניקיה, והיא עצמה שמה מצור על עכו, שנפלה קודם-לכן בידי לתירוס. לתירוס עצמו חשב את השעה כשרה לנסות ולכבוש את מצרים, בהעדרה של קליאופטרה, אולם הוא ניגף בפני הצבא המצרי באל-עריש, וחזר לקפריסין.

כאשר יעצו לקליאופטרה להשתמש בשעת-הכושר הזאת ולכבוש את ארץ יהודה, סירבה לעשות זאת — אם בשל טענת מצביאה היהודי, שאיים כי צעד כזה יעשה את כל היהודים לאויביה של המלכה, ואם בשל כך שכיבושה של ארץ-יהודה לא היה ביכולתה הצבאית של המלכה, ויותר נוח היה לה שינאי ישאר בן-בריתה, אשר יוכל בשעת הצורך לסייע לה כנגד לתירוס. עתה, עד להופעתם של הרומאים במזרח, לא היה קיים כוח שיוכל לחשוב ברצינות על כיבוש מדינת החשמונאים, מבאר-שבע ועד לגליל.

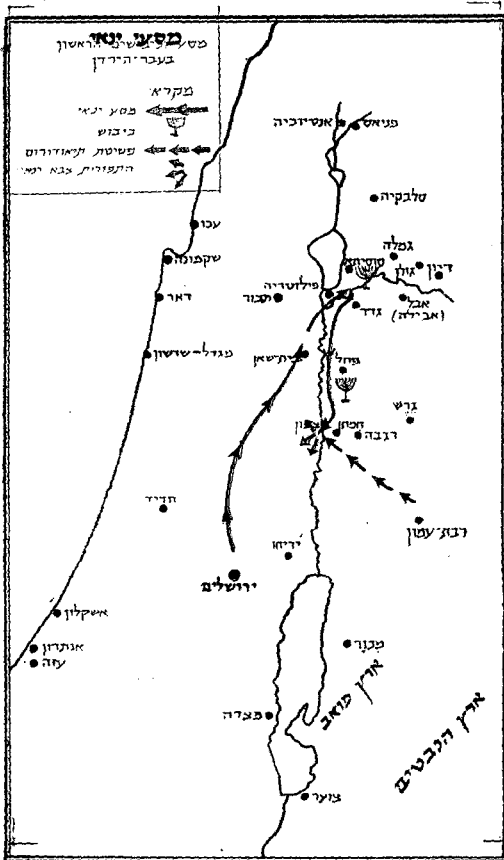
לא לשוא חששו מושלי ארץ-עמון מפני ינאי. אחרי שנחלק מלתירוס, חידש ינאי את מסעו כנגד ארץ-עמון. נראה לי, שאיזור ארץ-בני-עמון המזרחי, ש-

לו זמן לפעולות-מצור ממושכות. מכאן התקדם לקראת הירדן. מסע זה היה אולי חלק של תכנית רחבה יותר: לתירוס השתדל, לדעת הכותב, לסייע לכל הערים והאיזורים, שחששו מפני השתלטות היהודים, ולאחד אותם כנגד ינאי. הוא הסתייע איפוא במפלגה שנטתה אליו בעכו, בתושבי עזה — ועתה פנה מזרחה כדי לחוש לעזרת מדינת רבת-עמון הע-שירה, ששלט בה בית זנון. בקרבת העיר צפון, במקום אשר בו נשפך ואדי כפרינג'י לירדן, התלקח הקרב הראשון בין צבא-הלניסטי של ממש לבין צבאו של ינאי; והצבא החשמונאי נחל מפלה קשה.

יוסף בן מתתיהו מספר לנו על-אודות מעשי האכז-ריות, אחרי קרב צפון, של חיילי לתירוס כנגד האוכ-לוסיה האזרחית היהודית; לתירוס ציוה לכרות את ראשם של נשים וילדים, לבתורם לחתיכות, לבשלם ולאכול את בשרם. אף שיש בכך בודאי הגומה לא-מועטה, הרי עצם המעשה מסתבר כנקמה על בגידתו של ינאי.

עקב נצחונו זה של לתירוס נמצאה לא רק ארץ-יהודה בסכנה גדולה, אלא גם במצרים השתררה בהלה: עזה היתה עתה נקודת-משען לתירוס, מרבית חוף-הים היתה בידיו, וצבאו של ינאי הוצא מכלל יכולת לפעולה רצינית. המלכה קליאופטרה שלחה את מרבית אוצרותיה ואת נכדיה למקום מב-טחים מחוץ לארץ-מצרים, כי חששה שתלמי לתירוס עלול עתה לכבוש את ארצה. את בנה הנאמן לה

השתרע צפונה עד לגלעד וכלל חלק ממנו. היה בדורות אלה מדינה אחת. שמשלה בה משפחת הטי-רנים שמרכזה היה ברבת-עמון. תחום-שלטונם כלל את הערים רבת-עמון וגרש. הידועה כיום בחורבותיה המפוארות מהתקופה הרומית. ניתן לשער כי גבול מדינה זו בצפון-מערב הגיע לירדן. מדינה זו היתה בשעתה סכנה חמורה לישוב היהודי בעבר-הירדן. ואין תימה שכיבושיו הראשונים של הורקנוס היו מכוננים לאיזור זה. אנו מכירים שלושה מושלים משושלת זו בתקופה שאנו דנים בה: זנו קוטילס, אשר אליו נמלט רוצחו של שמעון החשמונאי, שהיה מושל יריחו; ינאי נלחם בבנו של זנו, תיאור-דורוס; ומאוחר יותר מצויה, לדעת הכותב, ידיעה על מלחמה של ינאי כנגד זנו, אשר היה כנראה נכדו של זנו הראשון.

בשנת 100 לפני סה"נ לערך כובש ינאי את גדר (כיום אט-קיס, 10 ק"מ מזרחה לאשדוד-יעקב, בקו אוייר) כן מצליח ינאי לכבוש את חמתן (כיום תל-עמתא על שפת ואדי-רג'ב, ברוחב הגיאוגרפי של שכם) אשר בה הצליח להשתלט על אוצרותיו של תיאודורוס. אולם תיאודורוס הצליח להפתיע את הצבא היהודי, ולהחזיר לעצמו את השלל, ואף לגרום לחיילי ינאי אבידות רבות.

ינאי הפסיק עתה את מלחמותיו בעבר-הירדן. הוא רצה להגשים את כיבוש עזה וסביבתה לפני שימשיך במלחמותיו בעבר-הירדן.

יש להניח, שכתוצאה של תמיכתה של עזה בלתי-רוס, נתנה קליאופטרה לינאי יד חופשית לכבוש את עזה. תחילה כבש את רפיח שמדרום לעזה, ואת אנתדון שעל חוף הים מצפון לעזה, ובאופן זה ניתק את העיר מסביבתה.

ינאי בחר כנראה בשעה של צירוף-מסיבות פוליטי שהיה נוח לכיבוש עזה על ידו. צבאו של לתירוס עדיין לא התאושש, כנראה, מן המפלה שנחל מידי קליאופטרה. את תקותם העיקרית של אנשי עזה היוו איפוא הנבטים. אולם אלה — נראה כי לא העזו לבוא לעזרתם. בין כה וכה, לא הרבו כנראה הנבטים להשתמש באחרונה בעזה כבנמל-מוצא לים התיכון, כיון שיש להניח, שקרבתה של מדינת-החשמונאים — מאז כיבוש חבל-האדומים על ידה — עשתה את דרך-השיירה הנבטית אל עזה, שעברה בגב, לבטוחה פחות לשיירות אלו. הם בחרו איפוא, בלית-ברירה, להעביר את שיירותיהם למצרים בדרכים אחרות. כן לא היה להם ענין להסתכן בקרב עם חיל ינאי

בשטח הרחוק מבסיסהם, כי עיקר כוחם במלחמה עד כה היה בהתנפלויות מן המארב על צבא הפולש לארצם. נוסף על כך לא רצו כנראה לבוא בריב עם מלכת מצרים, כי היא היתה עלולה לשתק חלק ניכר ממסחרם.

אחת התופעות הפוליטיות המעניינות של תקופת החשמונאים היא עמדתה המיוחדת-במינה של אשקלון. זוהי העיר היחידה על חוף הים, אשר לא נכבשה על ידי החשמונאים. את הסיבה לכך יש, לדעתי, לראות בכך, שאנשי אשקלון — כיון שעירם היתה מאז ומעולם המתחרה של עזה — בחרו להיות בברית עם ארץ-יהודה. עזה שכנה במקום שהיה יותר נוח כנמל-ייצוא עיקרי לשיירות שבאו מן המדבר; ואילו אשקלון שכנה במקום פחות נוח לשיירות, כי היתה יותר מרוחקת מן הדרך העיקרית הבאה מן המדבר.

לכן אף היה לאשקלון ענין רב במסחר תקין עם ארץ-יהודה הקרובה, אשר היתה אז, כידוע, ארץ חקלאית בעיקרה, ולא ארץ של סוחרים. כבר בימי החשמונאים הראשונים מוצאים אנו שתושבי אשקלון קיבלו בברכה את גדודי החשמונאים הפועלים באיזור החוף, בעוד אשר שאר ערי החוף נלחמו בהם. כאמור, אשקלון לא תמכה כנראה בלתירוס, ונשארה נאמנה לקליאור-פטרה. ועתה עשתה, לדעתי, יד אהת עם ינאי, כדי לרשת את מקומה של עזה כעיר-נמל העיקרית בדרום הארץ, ואפשר, לדעת הכותב, כי צייה סייע לינאי לכבוש את צרתה. עזה נכבשה אחרי מצור שנמשך שנה; ינאי ערך טבח בתושביה, והחריב את העיר.

אחרי כיבוש עזה חזר ופנה ינאי לעבר-הירדן מזרחה. הוא הכניע עתה את הערבים שבמואב וב-גלעד — שבטים נודדים, שהיוו איום מתמיד לישוב הקבע. יש להניח, שצוער אשר מדרום לים המלח נכבשה על-ידי ינאי במסע זה. לבטחוננו של היישוב בעבר-הירדן דאג ינאי על ידי בנין מצודת מכור שהיתה אחר-כך אחת המצודות האחרונות של הקנאים במלחמת-החורבן. כן אפשרי הדבר, שסמוך לזמן זה הקים ינאי את מצודת מצדה, כדי לקיים את בטחוננו של החוף הדרום-מערבי של ים המלח.

עם חיזוק עמדותיו מדרום ומצפון לשטח שלטונו של תיאודורוס בן זנו, מושל ארץ-עמון המזרחית, מנסה ינאי לחדש את המלחמה בו. כזכור, נחל ינאי מפלה מיד תיאודורוס לפני המערכה על עזה. סיכון גדול נוטל פה ינאי על עצמו — כי כאן הוא עלול להסתכן במלחמה עם הנבטים. אלה לא באו אמנם לעזרתם של שבטי בדוים שתקפם ינאי, אבל

כנגד זה, אפשר היה להניח, שהם יאותו להתערב אם תיאודורוס יקרא לעזרתם. מה גם שינאי איים במסעו זה על הדרך שבין סלע-אדום לדמשק. בניגוד לדעתם של היסטוריונים אחדים, איני סובר שינאי הסתבך בכונה-תחילה במלחמה עם הנבטים. אין אנו מכירים במידה מספקת את חישוביו של ינאי ואת יחסי הכוחות באיזור כדי שנוכל לדעת מה היתה מידת הסיכון שינאי נטל על עצמו מלכתחילה, וביודעינו, מדינת תיאודורוס נמצאה על הגבול שבין ארץ הנבטים למדינת החשמונאים, ומן הסתם קיוותה להחזיק מעמד בן שני היריבים. אם מצא ינאי לנכון להלחם בה, כדי להבטיח את בטחונו של הישוב היהודי בער-היהודי בעבר-הירדן מורחה ולהרחיב את גבולו, הרי ידע שהוא מסתכן באפשרות פנייתו של תיאודורוס אל הנבטים. אפשר שינאי חשב עצמו כחזק עד כדי כך שהנבטים לא יעזו להתערב, כשם שלא באו לעזרת עזה. אמנם היה כאן הבדל — בעבר הירדן, בניגוד לאיזור-החוף, היה לנבטים יתרון על-פני חיל הרגלים והפרשים שהיהו בודאי את עיקר חילו של ינאי; לנבטים היה אז חיל רוכבי-גמלים, שהיה מת-אים ביותר לתנאי הלחימה באיזור ההוא. כן יש לזכור, שבהתנגשות היחידה שהיתה עד עתה לצבא-החשמונאי עם צבא גדול — היינו, בהתנגשות עם לתירוס — היתה ידו על התחתונה. ויש לציין עוד כי עתה רבתה גם ההתנגדות בקרב העם לינאי: אחרי כיבוש עזה נעשה נסיון למרד, כאשר רגמו אותו עולי-הרגל באתרוגים. אולם ינאי לא שת לבו לכל הסימנים המבשרים סערה, וקיווה בודאי שנצחונות גוססים יביאו גם לחיזוק שלטונו מביית.

תחילת מסעו המחודש כנגד מדינתו של תיאודורוס הוכתרה בהצלחה: ינאי הצליח לחזור ולכבוש את מצודת חמתן. יש להניח שצבאו של ינאי היה הפעם חזק יותר — והעיקר נזהר הוא, ודאי, שלא יפול שוב למארב שיטמון לו תיאודורוס. בענין זה מספר יוסף, שתיאודורוס לא העז עוד לערוך קרב נגד ינאי. היינו, עתה שוב לא נראה לו, לתיאודורוס, מנוס בפני כך שעריזו וארצו — רבת-עמוק, גרש, וכל העירי-רות והכפרים אשר סביבן — יפלו בידי ינאי. לא נותרה לתיאודורוס אלא האפשרות האחת, שלא אבה להשתמש בה קודם: — לקרוא לעבדת, מלך הנבטים, לעזרה. על-ידי כך בא כמוכן בסכנה שעבדת עצמו יכבוש את ארצו אולם סכנה זו נראתה יותר רחוקה, גפחות חמורה מאשר כיבוש ארצו על ידי ינאי. אצל יוסף בן מתתיהו מצוי תיאור קצר של המפלה

אשר נחל ינאי מידי עבדת מלך הנבטים: „צבא ינאי נפל לתוך מארב בשטח בעל מבנה-קרקע מבוטר ופראי, הקשה לתנועתם של גדודי צבא — והוא נדחף על ידי הסתערות המון רוכבי-גמלים לתוך עמק המוקף מורדות תלולים, בקרבת גרדה (זוהי דומני, הנוסחה הנכונה של שם המקום שבגלעד), ורק בקושי הציל ינאי את חייו, ובהימלטו משם בא לירושלים.“ מקום המערכה, היינו, מקומו של הכפר גרדה, אינו ידוע.

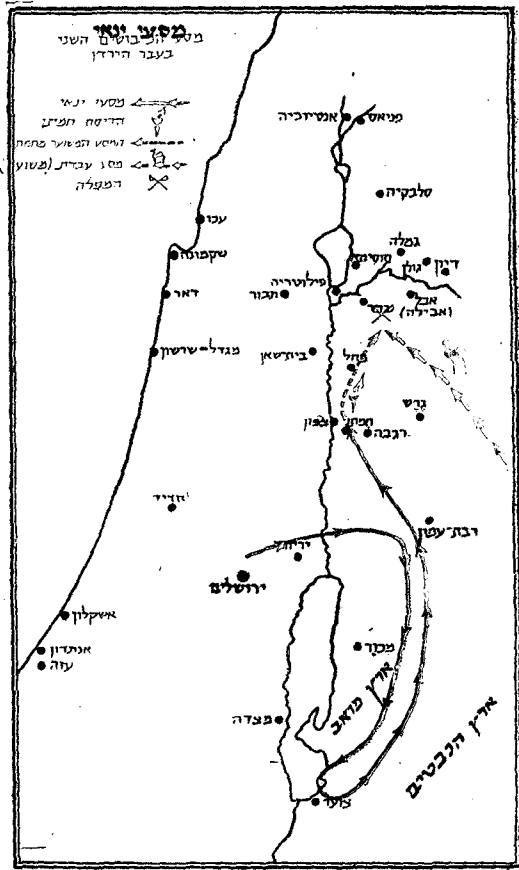
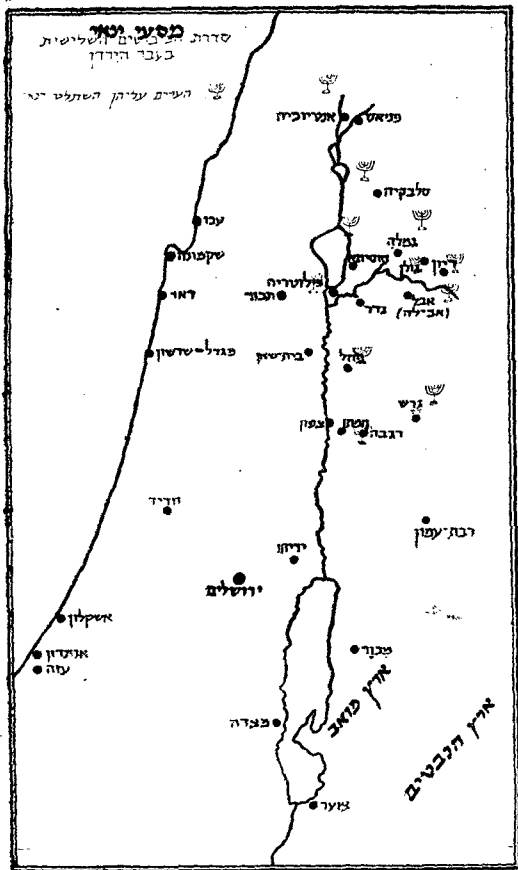
אולם בשעה קשה זו למדינה פרצה בכל חומרתה מלחמת האזרחים בין ינאי ותומכיו לבין מתנגדיו הפרושים ותומכיהם. גורמיה של מלחמת אזרחים זו אינם מעניינינו כאן. נזכיר רק, שעל ידי מידת-תבונה רבה יותר — הן מצד ינאי, והן מצד הפרושים — אפשר היה ודאי למנוע אותה. יש מקום להנחה, שעיקר משענתם של הפרושים היו האכרים שבהרי יהודה, וכי מוקד חשוב של המרידה היה בחלק התיכון של הארץ. יצוין, כי הקרב העיקרי נערך בקרבת שכם, והקרב האחרון נערך אף הוא בארץ שומרון. כדאי לזכור שבין ארץ-שומרון למדינתו של תיאודורוס, שמן הסתם היתה מעוניינת בהצלחת המורדים, מפריד הירדן בלבד.

המתקוממים קראו לעזרתם את דימיטריוס אב-קרוס, שמשל אז בסוריה הדרומית. אין כותב טורים אלה סובר שבמקרה של נצחון חשבו הפרושים לחזור למרותו של מלך סוריה; הם התכוונו ודאי לשכור אותו ואת צבאו — כשם שינאי שכר בומנו את לתירוס כדי שהלזו יכבוש בשבילו את דאר ואת מגדל-שרשון. אפשרי, אמנם, שהפרושים היו נכונים לקרוא גם לנבטים לעזרתם, אולם ינאי הקדים להבי-טיח את אי-התערבותם של אלה: הוא מסר לנבטים את כיבושיו בגלעד ובמואב. מענין, שכנראה לא מסר להם את השטחים שכבש בארץ עמון המערבית, בהם היה, כאמור, ישוב יהודי ניכר. אין אנו יודעים, אם עלה בידי תיאודורוס לנצל את השעה הנוחה לו, ולהחזיר לעצמו לזמן-מה את השטחים היהודיים אשר בארץ-עמון המערבית.

כמו בהתנגשות עם לתירוס, נחל ינאי מפלה גם במלחמתו עם דמטריוס.

לדברי יוסף נסוג דמטריוס אחרי נצחונו (בקרב שנערך בסמוך לשכם), כיון שהיהודים שהצטרפו קודם אל חילו החלו תומכים עתה בינאי, מתוך שריתתו עליו לאחר מפלתו, אולם נראית יותר דעתו של היסטוריון מודרני של תולדות בית סלבקוס

לחם בהם — חשש ינאי כנראה שלמעשה יפלו הם לארץ-יהודה. הוא ניסה לעצור בעדם על ידי חפירת חפיר עמוק בקו המשתרע מאנטיפטריס (היום תל ראס-אל-עין, ליד מקורות הירקון בראש-העין) ועד לימה של יפו (שרידים של "קו ינאי" זה נתגלו בחפירות שערך די"ר י. קפלן). אולם אנטיוכוס שרף את המגדלים, המשיך במסעו ללא התנגדות. אנטיוכוס נוצח על ידי הנבטים ונפל בקרב. אחרי מפתו של אנטיוכוס קראו תושבי דמשק לחרתת, מלך הגבטים, שימלוך עליהם. משהשתלט על דמשק, יצא חרתת למלחמה על ינאי, וניצח אותו ליד חדיד שבשפלה, בקרבת לוד. מבחינה מדינית וצבאית הגי-עה עתה מלכות ינאי לנקודת-השפל, על-אף כל אלה מוצאים אנו כי אחרי מפת חדיד ממשיך ינאי בכי-בושים בעבר-הירדן. ינאי ניצל כנראה איזה צידוף-מסיבות חדש, שהשפיע על מערכת-היחסים בינו לבין מלכות-הנבטים, וחזר לערוך מסעי-כיבוש בעבר-הירדן. הפעם היה המצב אידיאלי בשביל חיל ארץ-

(א. ר. בלינגר) המקשר את נסיגתו של דימיטריוס אחרי נצחונו עם חרתת המצב הפנימי בסוריה: הוא הוכרח לחזור לסוריה כדי להלחם באחיו, שסיבן את מעמדו-הוא. אחרי נסיגתו של דימיטריוס הצליח ינאי להתגבר על אויביו, ודאי גם משום שלרשותו עמד צבא מאר-מך-יותר. לבסוף, כבש גם את מרכוז האחרון של המורדים — כנראה בכפר בית-מסילות, כיום מסי-ליה, תשעה ק"מ מדרום לג'נין. (אולם ישנה גם דעה אחרת בענין מקום מפלטם האחרון של מתנגדי ינאי). המפלה בהתמודדות עם הגבטים ומלחמת-האזר-הים החלישה מאוד, למשך פרק-זמן מסוים, את כוחה של ממלכת החשמונאים. חולשתו זו של ינאי גשי-תקפה בהתנהגותו שעה שצבא סורי ניסה, כעבור שנים אחדות, לעבור דרך ארץ-יהודה לארץ הנבטים — כאשר המלך הסורי אנטיוכוס הי"ב בראש 8000 הופליטים ושמונה מאות פרשים אמר בשנת 86 או 85, לעבור דרך ארץ-יהודה אל ארץ-הנבטים ולה-

ינאי נקם קשות במתנגדיו אחרי כשלון המרידה. יוסף (או יותר נכון, מקורו של יוסף. שהיה כנראה מתנגד לחשמונאים) מספר שהוא צלב רבים ממתנגדיו, ושחט את ילדיהם ונשיהם לעיניהם, בעוד הוא עורך משתה לפגשיו. ידיעות אלו נראו תמיד כמוגזמות להיסטוריונים שונים, ודומני שמקורות שנתגלו לא-מומן — ושנעמד עליהם להלן — מאשרים את הסתייגויותיהם של חוקרים אלה.

ב"פשר נחום" אשר במגילות הגנוזות, שנכתב אולי בימי הורקנוס השני או בימי הורדוס, מוצאים אנו את דעתם של בני כת ים-המלח על המאורעות שסקרנו. כת ים-המלח — יש להניח שהיתה קרובה לאיסיים, אם אינה היא-עצמה אחת מכיתות האיסיים; אולם הדברים הנאמרים פה משקפים מן הסתם את דעתי של חלק גדול של הצבור בדורות ההם.

העובדה, שהפרושים קראו למלך סוריה לעזרה, נראתה לרבים כצעד מחפיר, והם מוזכרים בקשר לכך ב"פשר נחום" בכינוי: "דורשי החלקות". וכן מוזכרת שם פרשה זו: — [דמ]טריס מלך יון אשר ביקש לבוא לירושלים בעצת דורשי החלקות". ואילו על נקמתו של ינאי — הנקרא כנראה בשם כפיר החרון — נאמר שם, שורות אחדות לאחר מכן: "כפיר החרון... [אשר עשה נק]מות בדורשי החלקות אשר יתלה אנשים חיים... [אשר לא יעשה] בישראל מלפנים...". היינו, בעל "פשר נחום" דוחה את אופן העונש האכזר שהטיל ינאי על "דורשי החלקות", אבל אינו מוזכר, לפחות בקטעים שנתגלו עד כה, את מעשי האכזריות הנוספים שמזכיר יוסף — אם כי פה היה המקום להזכיר אותם, אילו היו נכונים.

אצל יוסף, אסר על המלכה להודיע לצבא את דבר מותו עד אשר יכבשו את המצודה.

עם מות ינאי הגיעה מלכות החשמונאים לשיא התפשטותה הטריטוריאלית. גבולות ארץ-יהודה השתרעו בחוף הים מגבול מצרים ועד לתחום עכו. אשקלון, ששמרה על עצמאותה, היתה בברית עם החשמונאים. ניתן להניח, שחלק ניכר של הנגב, עם עבדה וחלוצה, היה בידו — אף שיש חוקרים המטיילים בכך ספק. ים-המלח, סביב סביב, היה בידו, וכן חלקים של מואב, של מערב ארץ-עמון, של הגליל, מדינת ישראל כיום, וכן כלל את רובו של הגליל, ואת הכרמל.

של הנבטים בתבונה ובהצלחה, והרחיב את גבולות הארץ מבלי להסתכן בהתנגשות עם מעצמה היכולה להמיט שואה על ארץ-יהודה עצמה ועל צבאה. דומני, שינאי גם נעשה יותר מתון ונכון בפוליטיקה הפנימית שלו, וחזר ושיתף בשלטון חלק מן הפרושים המתונים.

בשלוש שנות חייו האחרונות חלה ינאי בקדחת רביעונית, אבל לא עזב את המערכה, והמשיך במסעות צבאיים, שמטרתם, היתה, כנראה, להרחיב את הגבול באיזור גרש. המקום האחרון שינאי כבשו היה מצודת רגב, ממזרח לחמתן, 23 ק"מ ממערב לגרש. ינאי מת בזמן המצור על העיר, ולפי המסופר

ינאי עלה לשלטון בעת ירידתן של מלכויות סוריה ומצרים. והוא הצליח להעלות את מדינת החשמונאים לשיא כוחה. ואכן, בימי שלומציון אלמנתו (76—67 לפני סה"נ) היתה צבא-החשמונאים היכולת לנסות ולערוך מסע-צבאי כנגד דמשק.

ויצוין: — יוסף בן מתתיהו יודע לספר על נאמנות הצבא לינאי, ובמקום אחר מוסר הוא את דברי אריסטובולוס בן ינאי, לאמו, שחרתת מלך הנבטים ושאר המושלים שמחים היו אילו יכלו לגייס את לוחמי ינאי לצבאם — שכן שמעם בלבד די היה בו כדי להבהיל מושלים אלה.

ואולי מענין — לא רק לגבי עצמת צבאו של ינאי אלא אף לגבי גדולת מלכותו, ורושמה — לציין כאן, שלא רק המחקר והספרות העבריים החדשים עוסקים בפרשת ינאי ובתקופתו, אלא גם משורר יוני בן תקופתנו שחי במצרים, פיאר אותו בשיר רוויי-התפעלות, בו הוא מתאר את גאות בני הדור על כך שמלך גדול, שכבדו על הגויים ועל היהודים כאחד, מושל עליהם.